

UNITÁRIUS TÖRTÉNETIRÁS ÉS KÁLVINORTHODOXIA.

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

I. Fejezet.

Visszapillantás a protestáns irodalmi társaság ügyére. — A Károli-Emlékkönyv és Károlyi Gáspár életrajza. — „Unitáriusok Magyarországon.“ — Mint fogadta az egyházi és világi sajtó. — A „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ vitészege. — Révész Kálmán és az ő „Unitárius Történetírása“. — Nagy öröm Izráel táborában. — Első vád: a kálvinizmus nem lehet a jövő vallása. — Az igazság kitör és eget kér. — Második vád: Révész Imre Kálvint nem helyezi a Krisztus mellé. — Bepillantás az orthodoxia stílusába. — Orthodox vélemény Kálvinnról. — Kálvin vélekedése magáról és az — emberekről. Kálvin megdicsőülése. — A fenhéjázó skót papság és a legdicsőbb Kálvinegyház. — Ők Isten küldöttei, ők angyalok, ők a föld örömei és gyönyörűsége, szépen szóló szírenák és Isten puzdriájának válogatott nyilvesszői. — Ők csillagok, ők végtelenül magasabban állanak az emberiségnél, ők — Istenfiak.

Mindenki tudja a protestáns irodalmi társaság ügyében lefolyt vita végeredményét: az unitárius püspök s vele az unitáriusok kiléptek a társaságból, hogy benmaradásuk a kálvinista pártok békéjét ne veszélyeztesse. A bonyolult kérdés ezzel egy időre megoldást nyert. A modern párt elnémult. Az orthodoxok diadalt arattak.

Nem mondhatni, hogy valami nemeslelkűen használták volna fel az unitáriusok visszavonulásával kicsikart győzelmet. Cikkeket, gúnyos czélzásokat közöltek lapjaikban, melyek az unitarizmust még a protestáns vallások körén is kívül helyezték. ¹⁾ Papjaik folytatták az izgatást az alföldi nép között a „hamis testvérek“ ellen, hol ezeket széltiben zsidóknak és pogányoknak nevezgetik; ²⁾ sőt a deb-

¹⁾ Vesd össze: „Igen, mi debreczeniek mindig azt állítjuk, és pedig a legghatározottabban, hogy az unitáriusok nem tartoznak a protestánsokhoz.“ Debr. Prot. Lap. 1891. 167.

²⁾ 1890. elején egy „Protestáns Népujságot“ is indítottak a „szervezkedni kezdő unitárius mozgalom“ ellen Veszprémben. A debreczeni orthodox lap „örömmel és ismételve üdvözölvén“ a nagy férfit, „*ki egy ilyen nehéz feladat megoldására mert vállalkozni*“, legott mindjárt szíves készséggel elősmeri az új és hasznos collegáról: „Tömérdek sok poriaság van e két számban, úgy egyes cikkeiben, mint még a szerkesztői mondanivalókban is.“ Szeretne „mutatványokat“ is közölni ezekből; de teljesen fölöslegesnek tartja olvasói előtt s csak annak meg gondolására inti az új szerkesztőt, hogy a XVI. és XVII-ik sz. ban jól használt kálvinista hang ma már semmiképen nem áll kellő irodalmi színvonalon.“ Debr. Prot. Lap. 1890. 33–34.

reczeni hittanhallgatók nyílt vitatételül tüzték ki a felvilágosodás 1838-ik esztendejében: vajjon keresztények-e az unitáriusok? S keresztényvotuk mellett orthodox mód szerint szavazattal döntöttek.¹⁾

A lezajlott irodalmi vitából az a fontos tanulság is kitűnt számunkra, hogy az unitárius vallást nemhogy ellenségei, de még jó barátai sem ösmerik eléggé. Orthodox aai is egyremásra ismer-tették közönségükkel történetünket és hitelveinket; persze a saját izlésük szerint úgy, hogy nem volt köszönet benne. Mosolyra indított e mellett bennünket a diadalittas Debreczen győzelmi lármája is. Hogy a Révész Imre által újabban fölvelt ócska ösvény az ön-érzet ily gazdag mezejére vezessen, azt mi valóban eddig sohasem hittük. Szinte kedvünk támadt amaz ismeretes római rabszolga szerepére, ki a kegyetlenül triumpháló pogány hadvezérnek szüntelen fülébe kiáltozhatta: Emlékezzél reá, hogy ember vagy!...

Ily érzelmek és gondolatok között került kezünkbe az „első magyar bibliafordító“ emlékünnepeán kiadott Károli-Emlékkönyv. A rendszerinti gyöngé tartalmazon és az összes magyarországi protestan-sok által, úgy látszik, jónak talált eretnekező hivatalos hangon kívül még jobban meglepelt bennünket a naprágyi ev. ref. lelkész, S. Szabó József tiszt. úr, közeliismeréssel koszorúzott jeles műve, a nagy diadalt arató „Károlyi Gáspár élet- és jellemrajza.“ E 12 darab aranyat érdemlő s a gönczi emlékünnepen nyilvánosan is fel-olvasott pályamű, a tudatlan nép közt ezer meg ezer példányban való terjesztés helyett, jobb lett volna, hogy tisztító tűzre vettetéve örök feledésnek adassék. Nem egyhamar nevezhetnénk meg művet, mely az öt evangeliomi szabad szellemben fölnevelő sárospataki iránynyal merőben szakítva az uralkodó debreczeni tonushoz eset-lenebb módon csatlakoznék. Valóban S. Szabó József úr, a debre-czeni történelmi iskola legzöldebb sarja, kiben Nt. Balogh Ferencz úrnak kiváló öröme telhetik. A gönczi emlékünnepen az összes ma-gyar protestans világnak bemutatott „élet- és jellemrajz“ a debre-czeni „hittanszaki“ közlönyökben megjelenő klasszikus egyháztörté-neti munkákkal mindenféle orthodox jelesség szempontjából teljes sikerrel vetekedik.

Megenged a nagytürelmű nyájas olvasó, ha a hazai protestáns

Mi volt e lapokban, már csak abból is meg lehet itélni, hogy maguk a jobb érzésű ref. papok szólaltak fel ellene és nyomták el a virágzani kezdő XVII. sz.-i orthodoxia ez érdekes késői hajtását.

¹⁾ Mennyire ragadhatja az embereket a gyűlölködés, világos bizonyúsága ennek *ez igazán elszomorító eset*, jegyzi meg „*debreczeni papnevelés*“ cz. alatt az Evang. Egyház és Iskola. (1889. 28. l.)

V. ö. Az utósó Zápolya halála után „Dávid napja is leszállt, fokonkint *messzebb-messzebb távozott el a kereszténység szent körétől.*“ Balogh Ferencz: Be-szédék. Debreczen 1866. 42. l. — „Dudics... a hitetlenségben (értsd: az unitá-rizmusban) annyira haladt, hogy csaknem kívül helyezé magát utójára a ke-reszténység szent körén.“ U. o. 43 l. — Ime a fa s ez gyümölcse!

tudományosság előtt oly nagy érdemeket szerzett ¹⁾ (levelenként egy arannyal jutalmazták!) jeles művecskéből egy kis díszes virágbokrétát kötözök emitt össze a tanulni vágyakozó goromba fiatalság használatára:

— Nagyságos dolgokat mívelt már 1529-ben az Úr hazánkban is! A felserdült, okos és tudni vágyó Károlyi fölvette a tudomány vándorbotját és bejárta vele Helvetia és *Strassburg főbb tanintézeteteit*. Wittembergában még akkor ott élt és tanított a *valódi jézusi jellemű* Melánchton, kinek egyik-másik előadását 2 ezer fiatal ember hallgatta. Ily körben mozgott és tanult Károlyi és így *nem csuda, ha naponként növekedett Isten és emberek előtt való kedvességben*, s szorgalma és nagy tehetsége *árán* bizonyára *nagyon kiművelte* magát. Tudjuk róla *különösen*, hogy a zsidó, görög, latin és *német* nyelvben tett szert *nagy jártasságra*.

— *Mint mindenütt*, úgy Gönczön is, az új hitvallást az egész város elfogadta. A régi kath. eklézsia *önmagától* megszűnt; parochiáján — a pápa helyett! — Lutherrel és Kálvinnal *álmódozott* a lelkipásztor. A községi élet Kálvin példájára mindmegannyi apró *Genfét*, egy-egy kis köztársaságot csinált városaink és falvainkból. A polgári törvényszék gyakorlá a *legnagyobb ügyességgel és mérséklettel* az egyházi bíraskodást is. *A polgári és egyházi*, közös akarattal munkált *jó rend mellett* a családi élet is *ment maradt minden szennytől*, erkölcsi tisztasága és patriarchalis egyszerűsége által *tündöklött!* (7 l.)

— *A lángszellemű*, buzgó és tevékeny Benczédi Székely István után „hegyes ösztönnel“ tollat fogott Károlyi az ország romlásának okait mégis *az erkölcsi és vallásos sülyedésben* találja. (9 l.) Ekkor a *legnagyobb és legtisztább gondolkozásu* szellemeket valami *sötét daemon* szállotta meg, miért is a testvér prot. felekezetek közt az ellenségeskedés már 1557-ben megkezdődött Erdélyben. (Itt a világeért sem árulná el a circumspectus szerző, hogy a Kálmáncsehivel erőszakos módon fellépő kálvinizmus volt tulajdonkép ez a „sötét daemon.“) Az elharpozó türelmetlenségnek még a kálvinistákat is keserítő tünetei mellett a *vallásos tévelygés is* felütötte fejét. Egri Lukács ungvári (?) lelkészénél *megragadtak némi eretnek hangok*. Károlyi bebizonyította (!) *reá* és *tanaira az eretnekséget*. 1567-ben a *mennyei rend* fentartására bocsátották ki a debreczeni hitvallást a *hithű* elődök. *Balga tévelygések* helyett a „magyar vallás“ volt Kálvin hitnézete. Egri Lukács *hamis prófétáinak tévtanai* által nyugtalaníttatván, Károlyi *elnyomta a botor embert és tudományt* s az *igaz hitnek* aláírni vonakodó *eretneket* fogságra vetették. Még *onnan is izgatott* egy ideig Egri; végre 1573. jan. havában aláírt a váradi püspöknek és szabadon bocsátották. (?)

¹⁾ A „jelesen szerkesztett“ Protestáns Egyh. és Isk. Lap például épen az „Unitáriusok Magyarországon“ cz. mű első lerántása alkalmával a naprágyi kálvinista lelkész munkájáról ily elismerőleg nyilatkozik:

„A *lendületes, szépen írott, vallásos lélekből fakadt, hiterősítésre alkalmas*, népies biográfia *dicséretes tulajdonságait* már az I-ső kiadás megjelenésekor *ki-mutattuk*; most csak regisztrálni kívánjuk azt az *örvendetes tényt*, hogy a *derék kis írtelke* már a második kiadást is megérette. *Melegen ajánljuk terjesztését népünk körében . . . A hívek lelki épülésére szolgál!*“ (1891. 420.)

— Ezalatt Erdély ifju fejedelme *hajlandóságot mutatott* az unitárius valláshoz, mit az ő udvari papja és udvari orvosa *nagyon felhasználáltak*. A *különben* lángszellemű és nagy tudományu Dávid Ferencz *becsvágyát* helyezé abban, hogy méltó (?) ellenfelét, Méliust, legyőzze. Károlyi *egész erejével* tiltakozott a *tévtanok* és Dávid *balfelfogása* ellen. A váradi disputatiótt ott volt Thury Pál *sajószentpéteri* (?) pap is. Ezek után 1575-ben Kassán egy *ily latinnyelvű* harangot öntöttek: „*Hitszónok Károlyi Gáspár*“ etc. A *luth. Szendi* hatalmasan segíté Károlyit Kassán a *helvét hitvallás gyökeresen beplántálásában*. 1587-ben a városi tanács az *ördög nevében* utasította ki az Isten nevében nősülni vonakodó istenes vén embert. Miből világosan kilátszik — Szabó úr szerint — hogy *az ő egyéniségének kiváló hatása volt* Kassa város *luth. lakosaira*; jóllehet a *luth. templomba lépéstől kálvinista önérzete tartotta őt vissza!* 1567-ben *Szegeden* kálvinista újtestamentumot adtak ki. Az újabb biblia nyomtatása közben Károlyi e Simeoni dalt dudolgatta: ¹⁾

Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem;
Elég! elég lesz! vén szolgádat
Bocsásd el akkor Istenem! ²⁾

Az 1592-ben elhalt Károlyi emlékkövére azután *ezt a latin (!) distichont* vésték:

„E nagy férfit adá Károly, nevelé *Witeberga*,
Papszéket s temetőt *Göncz fala* nyújta neki.“

Az ilyfajta jelességekben csaknem kifogyhatatlan Károlyi-életrajzoknak támadt egy kis gyöngye viszhangja az én „Unitáriusok Magyarországon“ című művemben. Ügyekeztem, a mennyire fogyatékos erőmtől kitelhetett, kimutatni, hogy az élni kívánó és tévhitnemterjesztő egyetlen magyar felekezetet mily erős szálak kötik az őskereszténységhez, mily keserű harcok választják el az üldözött orthodoxiától és hogy mily biztató remény kecsegteti immár a közel jövőben is . . .

Nem mondhatni, hogy egyháztörténetirodalmunk terén valót nyílt föllépésem protestáns atyáinkfiainál valami tulságos nagy tetszésben részesült volna. Míg a világi sajtó ez első kísérletet érdemén felül fogadta; míg a katolikus sajtó figyelemre vehető dolgokat talált benne; sőt még a lutheránusok is tanulmányozásra méltónak ítélték: addig a Kálvinpárt részén álló orthodox lapok nem akartak egyebet látni benne „kihívásnál“ és „unitárius vakmerőségénél.“ Síkra is szálltak azonnal az ősök hagyományait védő hithősök s a meg-

¹⁾ Vagy mint S. Szabó József úr magát sokkal ékebben kifejezi: „epedő vágygyal sóhajtgatá sokszor a Simeoni dalt: Ha tömjénem javát“ stb.

²⁾ A Tompa Mihály ódája! Szakasztott épen úgy megy ez, mint a kolozsvári Ellenzék bibliás énekei. . . Mikoron az ifjú Izsák megpillantotta volna Eliézerral az ő Mésopotámiából jött bájós ifjú menyasszonyát, öröme e szavakban tört ki: „Rebeka, Rebeka a neve! . . .“ A többit lásd az Ellenzék 1892. évi kánikulai számaiban.

indult tollharcz eredményéről a nagy közönség előtt beszámolni lesz a következő sorok feladata.

*

1891. tavaszán küldtem szét sajtó alól kikerült művemet. A túlsó tábor tüstént megmozdult és jellemző tünetekben jelentkezett mindjárt az első hatás. Míg a Sárospataki Lapok nyílt szívvel ösmerte el, hogy „könnyen folyó nyelven, forrásokra támaszkodva, valódi írói hivatottsággal szövi-fonja szerző az események szálait, festi a magyarországi unitáriusok és kálvinisták küzdelmeit, de erősen felekezeti színezettel, főképen a kálvinisták ellen“ (1891. 268. I.); addig a budapesti Protestáns Egyházi és Iskolai Lap félszeg célzatossággal rontott mindjárt hevesen neki. Egyes kikapott, sőt elferdített idézetek alapján a legelfogultabb műnek próbálta feltüntetni s a megtámadott orthodoxia ügyébe szemmel láthatólag iparkodott a lutheranus testvéreket is belevonni. A jó lutheranusoknak azonban kevés kedvök telhetett a kálvinista orthodoxia olcsó dicsőségéből magoknak részt követelniök . . .¹⁾

Nem hallgathatom el ez alkalommal, hogy épen e budapesti Prot. Egyh. és Isk. Lapban négy évvel ezelőtt ugyancsak a mostani szerkesztő kegyéből a legkiméletlenebb támadás jelent meg az orthodox kálvinizmus ellen,²⁾ mely támadó cikk a helvét hitvallást és a méliuzsi igazhitűséget a leglealázóbb módon kigunyolva, e beteges irány hiveit tánczoló derviseknek nevezte s vér-kelésnek, a minék kiirtására kard és beretva kell; és hogy ugyane jeles orthodox lap az előbbi szerkesztő, Ballagi Mór, vezetése alatt 30 hosszú éven keresztül Kálvinról és irányáról mindent inkább elmondott, csak épen jót nem. És ime most, hogy *törvényes alapon s a tudomány fegyverével* történik amazoknál sokkal szelidebb megtámadás: az agg mat-

¹⁾ Vesd össze: „Két érdekes műre hívjuk fel olvasóink figyelmét. Az egyik: *Unitáriusok Magyarországon*, tekintettel az unitarizmus általános történetére. írta Kanyaró Ferencz. Ára 1 frt 60 kr. A másik: *Locke*, írta Szabó Aladár. Ára 65 kr. A hazai egyházi történelem s a bölcészet kedvelői s tanulmányozói, élvezet s tanúságot meríthetnek a derék szakművekből. Evang. Egyház és Iskola. Pozsony. 1891. 100. l.

„Die Monographie von Kanyaró ist ein Zeichen der Zeit, ein Werk des gegenwärtig sehr rührigen, anticalvinistisch gerichteten Unitarismus in Ungarn . . . Die Bekämpfung der calvinisch-debreziner Orthodoxie bildet das Hauptmotiv für die Geschichtschreibung des in ungarischen literarischen Kreisen wohl bekannten Verf. — Das bleibende an dieser Schrift ist die scharfe Beleuchtung der dogmatischen Orthodoxie des Calvinismus und der dogmatischen Lehrstreitigkeiten des 16. Jahrhunderts in Ungarn überhaupt, die so ausführlich nirgends behandelt worden sind. Selbstverständlich hat das Werk, das zwar leicht fließend geschrieben ist, aber tendenziös den Stoff gruppiert . . . im calvinischen Gegenlager eine scharfe Polemik hervorgerufen, an der sich Prof. Kenessey in der „Prot. Szemle“, Pastor Zoványi in den „Századok“ und Prof. Révész in einer selbständigen Broschüre betheiligt haben. Sie alle beleuchteten diese „tendenziöse unitaristische Geschichtschreibung“ in grellen Zügen, während die ungarische liberal Tagespresse das Werk warm begrüßte.“ Theologisches Literaturblatt. Leipzig XIII. Jahrg. Nr. 11. S. 124.

²⁾ Lásd e cikk s az egész irány orthodox méltatását a Szabad Egyház VI. évf. (1889.) 3-ik számában.

rona legott berzenkedik, ideálját változtatja s hűtlen elhagyott régi urához visszatér. Szíves készséggel elismerem, hogy a megtérés bármily későn is teremhet jó gyümölcsöket. Csak annyit vagyok bátor mégis ez egy esetről megjegyezni, hogy az olvasó közönség előtt oly fennyen hangoztatott „*bővebb ismertetés*“, bár a derék lap a mult év folyamán négy vagy öt izben is neki esett művemnek, ez idő szerint már huszadik hónapja késik s úgy látszik, végképen elmaradt.

Nagyobb hévvel fogta fel az orthodoxia védelmi ügyét Révész Kálmán, pápai akadémiai ny. r. tanár s a Dunántúli Protestáns Lap ifjú, de tekintélyes szerkesztője. Mint a nagyhírű Révész Imre fia s a debreczeni hagyományok buzgó és féltékeny őre, nemcsak nagy harsányan megfujta mindjárt a szent kürtöt, hanem jó maga is vitézül sorompóba szállt. Lapja egyik áprilisi számát szentelte a kolozsvári támadások visszaverésére s a felette hosszú czikk legvégén futó betűkkel vonja le a conclusiót: „*K. F. mint történetíró sok kiváló tulajdonsággal bír . . . nagymérvű elfogultsága miatt azonban komolyan számba nem jöhet.*“ (1891. 14. sz.)

„Mint történetíró komolyan számba nem jöhet“, hangoztatja ugyanezt nyomatékkal a bevezetésben is. S hogy e lesújtó meggyőződését nyilván is demonstrálja, az egész hosszú vezérczikket, nem kimélve a költséget, külön brochure-ben is kiadja¹⁾ s megküldi nekem is, a lapoknak is, egyes kálvinista tudósoknak, sőt iskolai könyvtáraknak is. Némi elégtétel érzetével jegyzem ezt ide föl: mennyire nem vette számba igénytelen művet Révész Kálmán; s hálám csekély jelölő ígérhetem, hogy széleskörű tudományosságon s a mi debreczeni irányú művet mindenek fölött jellemez: kiváló dialektikai ügyességen épült művét a magam részéről nagyon is figyelemre méltónak ítélem. S nemcsak hogy figyelmemre méltatom; de meg is felelek reá az én csekély s a Révész úré mellett mindenesetre számba sem jöhető tehetségem szerint.

E komoly feleletre a tudós és nagytekintélyű író iránt érzett őszinte becsülésem kívül, nem kevésbé kényszerít az orthodox párt sajtójának zajos tetszésnyilatkozata is, mely egyhangúlag elismeri, hogy Révész K. az ő „Unitárius Történetírásával“ ugyancsak megtalálta énellenem a *való igazat*. Mind a mellett remélem, hogy R. K. nagyértékű röpiratának megvizsgálása meglehetősen jó alkalmatosságot nyújt a két fél között fenforgó véleménykülönbségek tisztázására. Annak pedig, hogy kissé időtelve válaszolok, szolgáljon némi mentségéül a magvas röpirat tartalmi nehézségein kívül az is, hogy volt rá egy kis gondom, meg ne szólaljak, míg Debreczenből, az orthodoxia ma élő főfe tekintélyétől, a válasz könyvemre meg nem érkezett. . .

R. K. a nagy római polemikus, Cicero, módjára az első nagy hévvel megfujt riadó után nyomban elősmerőleg nyilatkozik a számba

¹⁾ Unitárius Történetírás. Néhány megjegyzés Kanyaró Ferencz „Unitáriusok Magyarországon“ czimű munkájára. Irta Révész Kálmán a pápai ev. ref. theologiai akadémia ny. r. tanára. Pápa, 1891. 8. r. 17. l.

nem veendő unitárius történetíró előnyös oldalairól. Szerinte „K. F. fiatal unitárius tanár, mint történetíró, sok kiváló tulajdonsággal bír. Fáradhatatlanul és szerencsésen gyűjti az adatokat, *kellően (!) tudja azokat csoportosítani*; irálya könnyen folyó, előadása lekötő és érdekes; ugy hogy *ezen tekintetekben munkája valóban az első sorban áll* ujabkori e nemű termékeink között. Egy kelléket azonban — melyről a történetíróra nézve elmondhatjuk, hogy „mindent (!) pótol, de nem pótolja semmi“ — elfogulatlanságot vagy tárgyilagosságot, fájdalom, hiába keresünk nála . . .“ (Lásd: Unitár. Történetírás. 4. 1.)

E szépen hangzó bevezetés után, méltató itéletét egy kis orthodox fordulattal meg is fűszerezvén, legott a dologra tér, elmondván alanyias kitörések között, hogy arról nem is akar ő bővebben szólni, hogy a bíráló alatti mű szerzője az unitárius *testvérek* általános szokásaként multat, jelent, jövőt egyaránt az unitarizmus számára foglal le; hogy t. i. maga Jézus, épen úgy mint később az apostolok, az Isten egységét tanította s hogy az unitarizmus az egyetlen magyar keresztény vallás, melynek sokáig tiltott szabadelvű tanai ma már az egész ország vallásos gondolkozását áthatották s m-lynek maga Kossuth Lajos jósol legtartósb jövőt és legnagyobb elterjedést. „Mind-ezen *gyermekes* dicsekedéseket és ábrándokat“ a jószívű Révész Kálmán a maga részéről a „legkevésbé sem akarja megzavarni: legyen nekik az ő hitök szerint.“ Csakis annyit akar „az *unitárius szerénység eme nyilatkozatára* megjegyezni, hogy a *vaskalap-párt kislelkű révészei*... másképen szoktak nyilatkozni a vallások jövőjéről vagy — ha jobban tetszik — *a jövő vallásáról*. Így például *Révész Imre* egy alkalommal (Figyelmező 1872: 177 lap) ezeket mondja: „a valódi tiszta keresztényen vallás a lehető legtökéletesebb, sőt az egyetlenegy tökéletes vallás, mely egykor valódi világvallássá leend, és pedig *anélkül*, hogy *evégre pl. az egész világnak kálvinistává kellene lenni*.“ — Hisz' én is épen ezeket mondom! A legszívesb készséggel szóról-szóra aláírjuk a magunk részéről is e meglepő józanságról tanúskodó beismerő nyilatkozatot. Mikor a valódi tiszta ker. vallásról van szó, az egyetlen egy tökéletes vallásról, mely világvallássá, vagyis a jövő vallása leend: már akkor hire-pora sem lesz a kálvinizmusnak, vagy bármiféle Kálvinos vélekedésnek! . . . E korántsem váratlan megegyezés konstatálásáért ugyan kár volt egy egész röpiratot kinyomtatni!

És ím' e kicsinységéből már világosan kitűnik ifjú bírálómnak egyik legjellemzőbb vonása! Révész Kálmán bálványozza saját atyját s minduntalan hivatkozik reá, az ő példáját előtérbe tolvá, ha van ok rá, ha nincs. Szóban, tettben, gondolatban és meggyőződésben csupán csak boldogult szülejét törekszik utánozni; nem fontolva meg, hogy a másolat, mint másolat, soha sem érheti utol az eredetit. . . . A mi legsajátságosabb, épen az itt ímént idézett jelentős helyet is ott találjuk Révész Kálmán tekintélyre hivatkozásainál más alkalommal is: tehát egyike a legkedvesebb apai nagy mondásoknak s mint látjuk, mégis mily kevés szerencsével idézi.¹⁾ Még kevesebb

¹⁾ Ott találjuk pl. a Dunántúli Prot. Lap 1890. évi 194. lapján is, hol Révész Kálmán úr következő figyelmet érdemlő felvilágosító megjegyzésekkel

szerencsével menti ki atyját egy megérdemelt megrovás alól; vagyis a mint magát bírálóm talán egy kissé túlságosan is fiatalos hévvel kifejezi: „legkevésbé sem tartózkodik az *elfogulatlan* közönség ítéletére hivatkozni, midőn Révész Imre emlékének *minden ok és alap nélkül történt durva megtámadását* kell a fiúi kegyelet egész buzgóságával, de egyszersmind a *tiszta igazság nevében*, a leghatározottabban visszautasítania.“ (10. l.)

Őszintén megvallva, nem valami kellemes az apa emlékét kegyelettel védő fiúval szembe szállani. De mivel felfogásom szerint Révész Imre írói működésének megítélése nem csak pusztán családi ügy s másfelől az elvi jelentőséggel felfújt és gunyosan előmbe állított „Unitárius Történetírás“ sem csupán egyedül az én személyi ügyem: ügyekezni fogok tehát e két fontosabb elv érdekében mind a kemény védelmet, mind a neheztelt megtámadást a magam részéről is teljes tárgyilagossággal terjeszteni az olvasó közönség elfogulatlan ítélete elé.

Révész Kálmánnak az esik különösen szívére, hogy szerintem, azaz könyvem egyik *aljegyzete* szerint, R. Imre „Kálvin élete“ előszavában nem állja Kálvint a Jézus Krisztus *melé* helyezni, a mit én azon a helyen megbotránkozással említék föl, mint káromlásig menő vak hizelkedést.

A neheztelt kifejezés a maga valóságában így hangzik:

— (Servet máglyáját az embertelen vakbuzgóság nyers tölgyfából rakta meg.) A mi *teljesen* bizonyos! Révész e körülményről könyvében következőleg nyilatkozik: „Hogy a tölgyfa rakást a Servet elleni embertelen indulatból csupa (!) nyers fából alkották volna meg, hogy t. i. a kimulás kínja minél hosszabb és iszonyúbb legyen, *történelmileg igazolva nincs*.“ (Kálvin élete. 2-ik kiad. 196.) Több mint sajátágos megjegyzés ez még Kálvin ügyvédétől is! (V. ö. ugyanott 171. l.) Főlölsleges történelmi forrásokra is hivatkoznunk, hogy e barbárság igazolva legyen. Igazolja ezt már csak az is, hogy Servet égése oly hosszasan tartott. De igazolja ezt egy helyen, bár akaratlan, maga Révész is, hol a francia kálvinistákról következőt mond: „Az ítélet rajtok, *természetesen lassú tűzön*, azon ház előtt hajtatott végre, melyben az isteni tiszteletet tartották.“ (159. l.) Tehát szokás volt azon időben *lassú tűzön* égetni meg az eretnekeket. (V. ö. 23. 24. l.) S azt akarja Révész velünk elhíttetni, hogy a szerinte is „rettenetes következetességü“ (304. l.) Kálvin Servet kedvéért tett volna kivételt?... Kivételt tett volna az a kegyes lélek, a kit saját hívei legjobban ismerhettek s kiről Révész könyvében mégis ezeket olvassuk:

„Széltire Kainnak nevezték őt. Ha az utcán megjelent, a kutya-

kiséri: »Révész Imre az evangéliumi protestantismus *alaptanaira* nézve (nem Kálvinnal, hanem) a prot. külföldön nagy hatással működő „Evangélikus Szövetség“ eredeti programmjával értett egyet (Figyelmező, 1872. 165), de *azt sehol sem mondja, hogy a helvét hitvallással vagy a heidelbergi kitévél!* Megláthatják, hogy épen Révész Imre volt az, a ki a lelkészi, tanári s más hivatalos esküformákból a *helvét hitvalláshoz való korábbi erős lekötötést mindenütt elhagyta*...“ (Figyelme. 1872. 179. l.)

kat ráuszították s azok ruháit tépdesték és lábaiba haraptak. Nyilván lehetett hallani eféle nyilatkozatokat: „Urvacsoráját többé nem vehetünk mindaddig, míg ez az iszonyú ember osztja azt, kinek kezéről a legjobb polgárok vére párolog.“ Kálvin élete. 138. 139. l. „Ha a genfi utcákon megjelent, még a gyermekek által is csufoltatott; a kutyákat széltire Kálvinnak nevezték, a nagy reformátort pedig iszonyú szójátékkal Kainnak csufolták.“ U. o. 145. l. — V. ö. Bpesti Szemle. XVII, 243.

Valóban nagy reformátor s valóban elég méltatlan arra is, hogy a debreczeniek az ő „Egyetlenegyök“, az ő „isteni Mesterök“ (értsd: Jézus Krisztus) *mellé* helyezték, — mint azt „nagy“ írójuk „jeles“ könyve előszavában tenni nem átallja. Mily üdítő fuvalomként hangzik e káromlásig menő vak hízelkedés mellett a dunamelléki püspök bátor szózata.

— Nem tarthatjuk Kálvin Jánost a XVI. század *legkeresztényebb* emberének, s nem fogadhatjuk el (!) őt, bármely korbéli keresztényiség *magas* példányképeül. Szász Károly: Kálvin. Bpesti Szemle. 1878. XVII. kt. 244. (Lásd: Unitáriusok Magyarországon. 34. 35. l.)

Megvallom, *elég* kemény szavak ezek s még keményebbeké válnak, ha, mint bírálóm „a fiúi kegyelet egész buzgóságával“ hirdeti, „minden ok és alap nélkül történt“ részemről e „*durva megtámadás*.“

Nem is késett röpiratával legott védelemre sietni Révész K. s a méltatlanul sértő vádat „a tiszta igazság nevében, a leghatározottabban“ emígy „utasítja vissza.“

— Lássuk csak Révész munkájából az idevonatkozó szavakat:

„Én Kálvint valóban nagy embernek tartom; de ha a legnagyobbnak tartanám is, soha el nem választhatna engem azon Egyetlenegyőtől, a mi isteni Mesterünkötől, kinek helyét semmi teremtmény soha ki nem pótolhatja.

„Kálvin elméjétől egy gondolat sem volt távolabb, mint az, hogy ő magát eszményül és példányképül állítsa fel, s az, a ki őt mintegy bálványozná, szellemének épen oly ellensége, mint az ő legnagyobb gyűlölője.“

„Jellemének valódi nagysága épen abban áll, hogy noha életének egyedüli célja az volt, hogy az embereket Istenhez vezérelje s nem volt emberi tekintet, a mely előtt valaha megrettent volna, — magát mégis egy nyomorult parányiságnak tartotta s az ő Teremtője előtt, a ki felé volt lelke szüntelen fordulva, a legőszintébb alázatossággal porba borult.“ (Kálvin élete. Előszó. IV. V. l.)

-- Olvassa *el e szavakat* bárki is elfogulatlanul, — jegyzi meg ezután Révész Kálmán — nem fog *azokban* „káromlásig menő vak hízelkedést“ találni; nem fogja *belőlük kiolvasni*, hogy R. I. Kálvint a Jézus Krisztus mellé helyezte volna. Viszont mindenki azt fogja mondani, hogy *K. úr e pontnál vagy nem tudta, mit olvasott és mit irt le; vagy maga sem hiszi el, a mit leirt.*¹⁾

¹⁾ Ez utóbbi frázis épen úgy, mint Révész Imre emlegetése, elválthatatlan a R. K. hírlapírói stylusától. Egy évvel előbb pl. az alföldi orthodoxokat lap-

— Ennek kijelentése — teszi hozzá Révész K. — háromszoros kötelességem volt. Tartoztam vele, mint igazságszerető ember; tartoztam vele, mint igaz kálvinista; végre tartoztam vele, mint Révész Imrénének fia. (Unitár. Történetírás. 10—11. l.)

Már most ha szabad a neheztelt ügyet nemcsak a fiúi kegyelet világitásánál szemlélni, mindenek előtt arra az egyre hívom fel az elfogulatlan figyelmet, hogy a kitűnő hírlapíró Révész K. éppen négy fontos körülményt felejtett ki számításából e panaszos sérelem subjectív tárgyalásánál.

Először is gyaníthatta volna, hogy aligha „minden ok és alap nélkül történt Révész Imre emlékének durva megtámadása.“ R. I. nagyon is rá szolgált arra, hogy unitárius részről ne selyemlágy tollal illessék. Egész életében a mily szembeszökő hévvel ragadott meg minden alkalmat vallásunk hitelének az avatatlan közönség előtt való leszállítására, e szent buzgalom után a kegyelet gyöngédségét a mi részünkről a mint igazsággal nem várhatta, bizonyára ép' ugy nem is kívánta azt.

Másodszor: ha valamely író oly bőséges adattal rendelkezik, mint ezt én könyvem némely részénél tehettem; ha ez az író előadás közben egy-két oldalvágást ejt, az korántsem azt jelenti, hogy a támadással egyszersmind bizonyítékainak készletét is kimerítette.

Harmadszor: Révész Kálmánt már csak e sorok leírása is ítéletében óvatosságra inthette volna: „Kálvin elméjétől egy gondolat sem volt távolabb, mint az, hogy ő magát eszményül és példányképül állítsa fel, s az, a ki őt mintegy bálványozná, szellemének éppen oly ellensége, mint az ő legnagyobb gyűlölője.“ Eszébe juthatott volna az atyját jól ismerőnek, hogy R. I. e szépen hangzó szavakat egész könyvével, sőt irodalmi működésének egész irányával megczáfolta — semmivé tette. S hogy éppen magában, főműve előszavában oly tűntetőleg mégis szem elé állítja: kell annak némi okának lenni, fekszik ez alatt valami . . .

S e sajtósági tény reá vezet a figyelmen kívül hagyott negyedik körülményre is: az igazi orthodox írók hamisítatlan eszméinek akkor is szirén a hangjok, mikor másfelől csunya halfarkban végződnek. A fiúi kegyelet buzgóságától elfogult bírálónak oly édes hangzással töltötte el e szirénhang az ő füleit, hogy a halfarkat is meglátni, a legszelidebben szólva, nem találta érdemesnek.

Révész Imre irányának kitűnő sajátsága mind a mondott szirénhang, mind a szirénafark. Ennek bebizonyítására igen alkalmas éppen a vita alatt álló hely, melynek azonban véletlenül éppen csak egyik felét állította az elfogult R. K. az elfogulatlan közönség ítélete elé. A véletlenségből elmaradt másik fél pedig ilyen formán hangzik:

jában így leczkézti: „Még arra is folytonosan hivatkoznak, hogy ők a Révész Imre álláspontján vannak s a Révész Imre szellemének örökösei, munkájának folytatói: ezen állításukra már minden elfogulatlan ember azt fogja mondani, hogy vagy nem tudják, mit beszélnek; vagy ha tudják, akkor tudva nem mondanak valót.“ Dumántúli Prot. Lap. 1890. 194. l.

— Ma-holnap éppen háromszáz éve lesz, hogy a keresztyén anyaszentegyház egyik világtörténeti értékű nagy reformátorának Kálvinnak földi részei, Genf városának köztemetőjében, egy jeltelen s most már teljesen ösmeretlen sirba tétetének.

Oly egyszerű s mégis annyi vész által zaklatott helyzetben, mint a milyenben Kálvin élt, s csupán (?) a szó és a toll hatalmával, *alig-ha vitt valaha valaki nagyobb dolgokat véghez, mint a milyeneket ő véghez vitt.* A székelyföldi havasoktól a skót bérczekig, s a francia partoktól Észak-Amerikáig (=Atlanti óceán!) láthatók nyomai *nagy lelke hatásának*, melynek erejével nemcsak a *tiszta keresztyénség tanai mellett* küzdött nagy diadallal, hanem *népek életirányját és jellemét változtatta, nemesbítette és szilárdította meg.*

Ő általa az Isten valóban nagy dolgokat vitt véghez!

Ily nagy ember minden bizonynyal megérdemli azt, hogy a maradék az ő élete folyamával megösmarkedjék, s *tanúlságot és erkölcsi erőt merítsen abból.*

Legyen elég ennyi annak indokolása végett, hogy miért szántam el magamat e mű irására. — Lelkemből fájlalnám, ha *más hitfelekezetű hazámfiái*, kik netalán e művet olvasandják, *valami olyast* gondolnának felőlem, mintha én e mű által *bármely* egyházat s annak kitűnő férfait sérteni akartam volna... De mit tegyek, midőn előttem mint történetíró előtt tények, adatok állanak... A történelmi hűséget és igazmondást tehát senki ne tartsa felekezeti elfogultságnak.

Én Kálvint *valóban nagy embernek tartom*, de *ha a legnagyobb-nak tartanám* is, soha el nem választhatna engem *azon Egyetlenegyttől, a mi isteni Mesterünkötől*, kinek helyét semmi teremtmény soha ki nem pótolhatja. ¹⁾

Már most az itt közölt sorok értelmezése felől kettőnknek kétfele a vélekedése. R. K. sajtát gondolkozását az atyjáéval *összevetve* azt állítja, hogy Révész Imre Kálvint nem helyezi a Krisztus *mellé* s bizonyíthatja ezt két oly üres tétellel melyek közül egyik sem állhat meg a komolyabb kritika előtt. Én ellenben a Révész Imre gondolatmenetét a kálvinista orthodoxia szellemével *összevetve* most már meg éppen azt mondom, hogy R. I. Kálvint nem csak az ember Krisztus, hanem az Isten mellé is helyezi s *bebizonyítom* ezt saját művéből vett félremagyarázhatatlan idézetekkel.

Révész Imre „Méliusz Péter emlékezete“ (Debreczen, 1873.) című „jeles“ műve bevezető részében a debreczeni orthodox kálvinizmusról, ez „apostoli dicső vallásról“ (5. l.) beszélve szórúl-szóra így nyilatkozik:

— Itt már (t. i. Debreczenben a XVI. sz.-ban magyar *puritánokkal*, azaz oly református keresztyénekkal találkozunk, a kiknek egyházi élete, intézményei és szokásai, *tisztán* az evangyéliom alap-

¹⁾ Ime a rendes orthodox eljárás a maga kendőzött mivoltában! Révész az ő Kálvinjával felérve a legmagasabbig, az Egyetlenegyig: most megfordúl hirtelen, bűnbánón mellét vordesi és a *más hitfelekezetűekre* tekintve a felvivő nyomok eltörléséhez lát — a fia által is közönség elé állított szíréhangú szép mondásokban.

elvei s az őskeresztység példája szerint reformáltattak; vagy más szavakkal: oly magyar reformátusokkal találkozunk már itt, a *kik ama nagy szellemnek, a dicső Kálvinusnak* (s tehát nem Jézusnak!) *nyomain léptek az evangéliom alapjára s közeledtek az ő te-, remtő és megváltó Istenökhöz.*¹⁾ (2. 1.)

Ime a nagy Révész, mikor a „más hitfelekezetűekre“ nem tekint az ő jámbor czivisei között hétköznapi dolgozó ruhájában!... S hogy szavait valamiképp félre ne értsük avagy hiában való szónoki áradozásnak ne tekintsük, legott mindjárt hozzá teszi: „Mindez, a mit előadék, *épen nem szónoki vagy költői rajz, hanem valóságos történetű előadás.*“ Két lappal hátrább meg valódi orthodox pathos-szal így elmélkedik: „Mindenek felett vigyáznunk kell, hogy valami módon a költői vagy szónoki áradozás, *sőt bármiféle emberi kegyelet is, az emberbálványozás szerencsétlen bűnébe ne ejtsen bennünket, csak egy perczre sem.*“ (4. 1.)

Ime természetű példában (s nem minden spiritus nélkül!) bemutatva a fennebb említett szirénhang és szirénfark. — Kitünő sajátága e mellett orthodox íróinknak, hogy a mit állítanak vagy mondanak, azt magoktól ritkán mondják, hanem mint venyigét a száraz karóhoz, egyes kimagaslóbb tekintélyekhez kötik. Révész imént idézett orthodox eszméjének tekintélytámasztéka a következő:

— Lássuk, hogy egy jelenkori (értsd: Kálvinhitű) francia író miként jellemzi őt! — Az egyház dicsőségét keresi abban, hogy oly sok szentjei vannak, kikkel a világot csakugyan betöltötte s valóban ezek közül *egyik szelidebb, jobb, mint a másik; de senki sincs, még az apostolokat is ide értve, a ki a kötelességnek és az Isten dicsőségének lobogóját magasabban hordozta volna; senki sincs, ki a szentek szentének ígéjével annyira a lelkiösméretnek mélyéig hatott volna; senki sincs, a ki az egyháznak valódibb reformátora volt volna, mint Kálvin...* Az *Istennek fián kívül (!) soha még egy ember sem hirdette úgy a tiszta és örök igazságot, mint Kálvin. Ha elgondoljuk őt minden emberi elemektől, akkor előttünk elérhetetlennek látszik.*²⁾ (Kálvin élete. 288—289.)

Ime mily érdekesen jellemző és tanulságos a telivér orthodox gondolkozásmód hamisítatlan megnyilatkozása! Révész K., mint újabb kor szülötte, azt mondhatná erre, hogy a miképpen Aristoteles szerint egy fecske nem csinál nyarat, azonképpen, a példát alkalmazva, a jóféle szalma közt is mintegy csak elvétve találtatott emez egykét súlyos búzaszem. S itt ismét eléállhat azzal, a mit röpiratában a szomszédos helyekről mutattványképen idézett, hogy t. i. Révész

¹⁾ Ez Révésznek az *igazi* gondolkozása! Míg a Kálvin élete előszavát világosan kiteszöleg ugyanott a 292—293. lapon is idézett francia író behatása alatt írta: részben ezért is maradt az előszóban oly tökéletlen a kifejezés.

²⁾ Természetesen, ha *elgondoljuk őt minden emberi elemektől*... Ilyen egészséges táplálékkal növeli a debreczeni orthodoxia az ő biveit! Ha *elgondoljuk* Toldi Miklóst *minden* emberi elemtől, akkor bátran és aggodalom nélkül az angyalok seregének generálisává tehetjük meg őt. Vesd össze e debreczenies szellemű föltevést Kálvin Institutiójának az angyalokról oktató fejezetével!

Imre szerint maga Kálvin sem kívánta magát példányképül felállítani és hogy teremtője előtt a legőszintébb alázatossággal porba hullt. Jól tudván azt, hogy e világ mindenütt és mindenben van rend és némi törvényszerűség, tanulság kedvéért magából Révész I. könyvéből a lehető összefüggésben állítom össze a R. K. kegyeletes felfogását lerontó erősségeket.

— Nincs a kálvinizmusnak főbb elve, mint az, hogy *a legdicsebb ember is nyomorult semmiség* a véghetetlen előtt, a kit imádunk. *Miként lehetne hát dicsérgetni a gyarló embereket!* — nem egy helyen variálja R. I. e szépen hangzó s fontos „puritán“ elvet. (Kálvin élete. 321. V. ö. 304. 293. stb. Méliusz P. emlékezete 4—6 l. stb.)

Lássuk tehát e vezérfáklyaként lobogó dicső elv világánál Révész és Kálvin magok a most köztünk folyó perben ugyan mit mondanak:

Kálvin genfi levele 1547-ben: „Nem akarnék élni csak három napig sem az itteni iszonyúságok között. S im mégis azt hiszem, hogy a reformatio itt már meg van alapítva. ¹⁾ Én és társaim el vagyunk szánva, hogy tisztünkben *egy hajszálat sem engedünk* és az *Isten anyaszentegyházát megtisztítjuk* minden oly dologtól, mely az *Ur kegyelme és közöttünk akadályul (!) szolgál.*“ ²⁾ Révész Imre: Kálvin élete. 2-ik kiadás. 139 l.

Perrin ³⁾ porig alázott neje: „Nyomorult ember! Te akarsz a Favrekat semmivé tenni? Te szomjazod (Révész úr szerint: te akarnád) a mi vérünket? Tudd meg: előbb elpusztulsz Genfből, mint mi! — *Kálvin*: A kegyed *szentelensége*, asszonyom, éppen nem gátolja a konsistoriumot kötelessége teljesítésében. Ha a Krisztus ígéjétől kormányoztatni nem akarnak, építsenek új várost magoknak. Ha a Favrek családjában annyi korona (Révész ur szerint: diadem) volna is, mint a mennyi eszeveszett fő van, mégis csak *az Isten fog lenni az úr Genfben.*“ (U. o. 136.)

A kegyes és circumspectus genfi tanács végzése: „A vizály és a gyűlés, mely a lelkészek és Perrin főkapitány családja közt van, békés uton szüntetessék meg s *engesztelődjenek* ki egymás iránt. *Különösen Favre* azonban, *ezentúl (!) engedelmeskedjék az Istennek!*“... (U. o. 137.)

Tudd meg nyájas olvasó, hogy az itt annyiszor és oly különös módon emlegetett „Isten“ papirosból volt és tulajdonkép a jövevény Kálvin által az őt felkaroló Genfnek szabott legzaklatóbb egyházi és polgári rendelkezéseket tartalmazta. Nem igen akartak engedni a genfiiek isten ily zsarnoki képviselőjének; annyira nem, hogy sokáig még saját genfi lelkésztársait sem tudta megalázni az idegen próféta

¹⁾ Értsd: a legiszonyúbb vérontásokkal. Lásd Szász Károly után idézve „Unitáriusok Magyarországon.“ 27. V. ö. Warga: Ker. egyh. tört. II. 116.

²⁾ Hajszálat sem engedni, ez — a Kálvin szerinti Krisztusi jellem!

³⁾ A ki legtöbbet munkált azon, hogy az elűzött Kálvint a genfiiek visszavegyék. (Lásd Révész: Kálvin élete 86—88. 134.) S a kit Kálvin végre megöletett. (Révész hallgat erről.)

akarata vak szolgálai eszközévé. — „Már nem bizhatom egyikben sem, még ha akarnám is! — panaszkodik 1544. tájt a kálvinista papokban bizni nem akaró Kálvin. „Hiszem, hogy az Úr az ő szájának lehelletével bizonyosan meg fogja őket emészteni.“ Ime az Istennek magának kellett föllépni, csakhogy Kálvin kegyes tervei és óhaj-tása elvégre teljesüljenek s bizonyára a pokolba is küldte ő fölsége „az ő szájának lehelletével“ az alkalmatlan s Kálvinnak útjában álló lelkészeket; vagy mint Révész I. magát orthodox kenettel kifejezi: „nemsokára *kienyésztek* Genfből az említett *testi lelkészek* is, s újuk állottak helyökbe“. . . (U. o. 108—109.)

„Az, a kitől *erényt* tanulhatott, maga az *erény* is, a nagy Kálvin“ nemhogy a türelem erényét ismerte volna ifjabb kora óta; ¹⁾ de még a legkisebb ellenmondást sem akarta tűrni, a legcsekélyebb ellenszegülést sem elszenvedni. Hogy megszerezze magának Róma hatalmát, a pápai csalatkozhatatlansággal szemben felállította az írás csalatkozhatatlanságát, melyet természetesen saját tetszése és belátása szerint ő maga magyarázott. ²⁾ Hogy a szabad vélekedést még csirájában elfojtsa, behozta a praedestinatiót, vakmerőn kimondván az emberi természet teljes megromlását, minden jóra képtelenségét. Ez ám az, a mit orthodox papjaink ily szép szavakkal értelmeznek: Kálvin, mint nyomorú semmiség, a teremő előtt porba hullott. — Porba hullt Isten előtt, de csak azért, hogy a kegyes puritán dicsekvés szerint lábát a királyok nyakára tehesse. . .

Révész ur mondja: „A puritán porba borult az ő teremője előtt, de lábával királyának nyakára tapodott.“ (Méliusz P. emlék. 23. Vesd össze: Prot Egyh. és Isk. Lap. 1863. 899. 906. stb.)

Ismét Révész ur mondja: „A reformationnak *igen könnyen sikerült gyökerestől (?) megdönteni* a római katholika egyház *nézeteit* (a szabad akaratról) s azok ellenében felállítani és megvédeni azon *igazságot*, hogy isten törvényét egészen *be nem tölthetik* s teljes erkölcsi tökéletességre *el nem juthatnak még a legnagyobb szentek* sem: annál fogva isten előtti megigazolásunkat és idvességünket *egyáltalában nem jó tetteink által, hanem egyesegyedül Isten irgalmából nyerjük meg* a Jézus Krisztusban vetett hit által. — Kálvin azonban e ponton meg nem állapodott. „Erős szemekkel nézett, mint a sas, a megemésztő tűz fényébe. Azon kőszikla csúcsra akart felhágni, mely magasan a felhők közé nyulik, kopár tetején megszűnik minden tenyészet s rajta csak egy szál hasznos növény sincs már.“ Így jutott Kálvin a maga *rettenetes* következetessége által azon állítmányra, miszerént az Isten az emberek megromlott tömegéből *már eleve csak egy bizonyos meghatározott számot választott ki* az idvességre és örök életre; a többieket pedig *örök (!) kárhozatra rendelte*. Az Is-

¹⁾ Kálvin első munkája (De Clementia) „reform-röpirat akart lenni s célja volt philosophiailag igazolni a vallástürelmet.“ Lásd Bpesti Szemle XVII. (1878.) 214. — V. ö. Révész: Kálvin élete. 13. — Az orthodox írók Kálvin eretnekülözéseinek megítélésénél első sorban e fiatalkori művéről szoktak megfelekedezni.

²⁾ V. ö. Guizot vélekedésével. Bpesti Szemle. XVII. 216—217.

tennek ezen örök végzele ellen, vagy annak megváltoztatására az ember sem jót, sem rosszat egyáltalában nem tehet! A ki eleve elválasztott, az a kegyelemből soha és semmiképen ki nem eshetik; a ki el nem választott, az bármit tegyen, mégis az örök kárhozat fíja marad! És hogy az isten a maga szabad tetszése szerént csak némelyeket választott az örök életre: abban semmi igazságtalanság nincs, mert az emberi természet annyira meg van romolva, hogy az minden jóra merőben képtelen!¹... (U. o. 304—305.)

Ujból csak Révész úr mondja: „Bizonyos, hogy azon alaptételek, melyekből egy mélyen és szigorú következetességgel gondolkodó fő, mint a milyen Kálvin volt, a feltétlen elővégzet tanát lehozhatja, magában a szentírásban, s különösen Pál apostol leveleiben feltehető; s aliqha képes lenne valaki, habár korunkból is, csupán a dialektika fegyvereivel Kálvin tanait megdönteni. Nem czélunk e helyen sem mellette, sem ellene vitázni Kálvinnak; annyival inkább, mert az eféle viták az elmét élesíthetik ugyan, de a szívet rendszerént elkietlenítik, sőt megmérgezik.¹⁾ Kálvin korában is inkább az érzelem és erkölcsi önérték (!), mint a szigorú tudományosság fegyvereivel harcoltak sikerrel az elővégzet tana ellen. Kálvin minden ellenzést (!) emberi túlbizakodottságból, önhittségből eredőnek tartott, s a feltétlen elővégzet rettenetes tanának tekintélyét a tudomány mezején folyvást fenn tudta tartani.“ (U. o. 306.)

Ezek után az alázatos Kálvin János mondja: „Jól ösmerem mindnyájatok természetét és lelkületét s tudom, hogy intésre van szükségetek; — még a legkitünőbbek között sincs egy sem, kinek sok hiányai ne volnának... Némelyek hidegek s a közjót elhanyagolva, önzésbe merülnek; mások saját indulataiknak kedveznek. Némelyek az Isten kitünő adományait nem használják úgy, a mint kellene; mások magokat hánytatják s különös önhittséggel azt követelik, hogy véleményök mindenki által helybenhagyassék!“... (U. o. 277.)

Emigy czirógatja meg utoljára a jövevény próféta az őt kegyelettel befogadó és tisztességben tartó genfi tanácsot. Hanem azért a viláért sem kell azt hinni, hogy az ily különös őszinteséggel kimondott szép szavak magára a nagy Kálvinra is reá illenének. Ugyancsak betegágyán „utolsó intő és vigasztaló“ beszédében lelkészei előtt maga felől imigyen hagyakozik:

— Sok hibáim voltak, miket tünetek kellett! Mindaz pedig, a mit tettem, voltaképen semmi értékű. Tudom, hogy az istentelenek (!) ezen szavamat felhasználják és elcsavarják; de mindamellett is ime másodszor is azt mondom, hogy mind az, a mit tettem, semmi értékű és én egy nyomorult teremtmény vagyok. (Eddig tart a szirénhang!)—Nagyon kérlek benneteket, hogy a fennálló rendtartásokon ne változtassatok semmit és újításokat ne tegyetek. Nem önzésből mondom ezt, hogy t. i. az általam létrehozott intézmények mindvégig és úgy álljanak fenn, hogy azok mellett valami jobbra ne is gondoljatok; hanem azért, mert tudom, hogy most (?) minden újítás veszélyes lenne és rosszul ütne ki.—A keresztelési formulát is én írtam és pe-

¹⁾ Értsd: Kálvin tudományától elvezetik.

dig Strassburgban . . . Noha e szerint *azt nagy sietséggel írtam*; mégis *azt javaslom, hogy ne változtassatok azon semmit!* . . . (U. o. 280—282.)

Tudni kell a fennebbiek gyökeres felfogására, hogy Kálvin egyéb külső és belső egyházi rendelkezéseken kívül a keresztyény élet minden formaságaira nézve is imákat szabott, mint egy ujonnan földre szállt Krisztus. (Lásd ugyanott: 312—314. 316—317. stb.) A mellett azt is jó szem előtt tartani, hogy Révész úr szerint „a kálvinizmus egyik fő jelleme ez: a vallás dolgában egyesegyedül az élő Isten és az ő szent ígéje előtt kell meghajlani.“ (U. o. 297. — V. ö. 56.) No nem kell azért mindjárt különösképen megijedni, mert ennek az élő isten ígéjének ki volna más méltóbb magyarázója, mint egyedül maga a legtudósabb Calvinus, a ki kiválóképen hivatott írásmagyarázatiért elvégre még isten különös kegyelmével is dicsekedhetett, mint maga bevallja ezt az ő őszinte betegágyán a tiszteletére egybegyűlt városatyák előtt a következő figyelmet érdemlő komolysággal:

— A tudományra nézve pedig, a melyet tőlem hallottatok, *im ezennel nyilvánítom, hogy én nem vakmerően, nem is ingadozva, hanem tisztán és igazán hirdettem néktek az Istennek reám bizott (!) ígéjét; mert különben tudom, hogy az Istennek haragja épen oly bizonynyal fejemre szállana, mint a mily bizonyos vagyok a felől, hogy az én tanításbeli munkáimat Ő kedvesen vette!* És erről az Isten előtt és ti előttetek annál inkább bizonyosságot teszek, mert jól tudom, hogy a Sátán¹⁾ az ő szokása szerint, az istentelen, könnyelmű és csalárd embereket²⁾ fel fogja költeni az általam hirdetett tiszta tudománynak megrontására . . . (U. o. 275.)

Mindezek mellett isten az ő különleges kegyelmi jeleivel nagy prófétájának még kimulását is minden más halandóké felett világosan megkülönböztette, mint ezt maga Kálvin és az ő Révészé a jámbor hivek előtt nagy kegyesen hirdetik.

(Második közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ Sátán az Istennek *majma*; szolgája az *Isteni bosszúállásnak*; *álcsmes-tere* minden gonozságnak és hamisságnak stb. Lásd Kálvin szakavatott fejtegetését a Sátánról és az ördögökről a hasonlíthatatlan Institutióban. Magyarra fordította Molnár Albert. 156—164. l. „*Eretnek tévelygés, dühösködő eszelősség az a philosophiai hazug csácsogás, hogy ördögök nem lennének. Nem keresztyén az, ki a Sátánban nem hiszen.*“ Lásd u. o.

²⁾ Értsd: azok mind istentelen, könnyelmű és csalárd emberek, a kik a dicső Kálvin „*üdvösséges tudományának*“ (Instit. III. könyv, 22. r. 1.) nem engednek. Es ilyenek nem csak az ugató Servetebek, Servetus és Arius káromló csordái (Instit. I. 13: 27. 29. stb.), hanem a keresztyénség szent körén kívül álló „*pápistaság és mások* is. (Azaz: a lutheránusok. V. ö. Servet halálitéletével. Kálvin élete. 191.) Figyelemre méltó még az a szent gőg, melylyel Pál apostol kifejezéseit utánozva még haldokoltában is kárhoztatja Kálvin a szabad berni egyházat azért, a miért az úrvacsora felől nem értettek vele mindenben egyet. (Kálvin élete. 282.)

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1892. sept.

(Tanár kinevezés a montauban-i theol. facultáshoz. „Az én utopiám“ Secretan Károlytól. I.köt. 12-ed r. Páris, Alcan F. kiadása.)

Szerkesztő Ur!

A montaubani theol. facultáshoz, hosszas izgalom után, végre kinevezettek a tanárok. A szabadelvűek jelöltje nagy többséget nyert, s így megtartották azt az állást, melytől a tulzó orthodoxok meg akarták fosztani. Ez azt mutatja, hogy az orthodox egyh.-tanácsoknak is egy része a szabadelvűek jelöltjére adta szavazatát. És mutatja azt is, hogy a kibékülés hívei szaporodnak a mérsékelt orthodoxok közt, kik már megunták az áldatlan harcokat és némely vezetőknek zsarnokságát, melyet oly régóta gyakorolnak. Ez jó jel a jövőre. S a mi még reménnyel tölt el: hogy az orthodox pártban nagy szakadás mutatkozik, mit épp a montaubani kinevezés hozott világosságra. Jelöltjeik közül egyik se győzött, hanem a mérsékelt orthodoxok jelöltjei kapták meg a többséget a szabadelvűek szavazataival. Ez eredmény a tulzó orthodox vezetőket nagyon felbőszítette. Pedig egy kis engedékenységgel megakadályozhatták volna a szakadást, mit az orthodox lapok, mint az „Eglise libre“, elég érthető hangon meg is mondtak. Kitünt, hogy az egyh.-tanácsoknak rendeleteket küldöttek, hogy kire szavazzanak, de az egyház-tanácsok nem voltak hajlandók ily rendeleteknek engedelmeskedni. S a mi még különösebb, két orthodox tanárnak is elleneztek a kinevezését, de kik mégis kinevezettek. Mindkettő ismert nevű egyén, a theologia tudorai, a kik már több idő óta adták elé a facultáson és a tanulók nagyon szerették. Az egyik a fia a facultas mult évben elhalt dékánjának, az 1872-iki zsinat által elfogadott hitvallás szerzőjének, egyszóval Boissának. És kikért ellenezték? Két ismeretlen egyénért, a kik közül az egyik fiatal és semmi jelét sem adta arravalóságának; a másik már koros s tényleg két évig tartott előadásokat a facultáson, de általános vélemény szerint teljesen alkalmatlan az állásra. Minő meggondoltság volt hát a tulzó orthodoxoktól, hogy e két embert akarták kineveztetni, kik annyira nem odavalók. A másik két tanár nem tetszett e címzetes tanárok egyikének, ki izgága, s tekintélykedő és zsarnok szellemű ember. Ez kezdette a támadást ellenük az orthodoxia militans hivatalos lapjában, a „Christianisme au XIX. Siècle“-ben. Rendkívül hevesen folyt a harcz, de a mint hasonló esetekben gyakran megtörténik, éppen az ellenkezőjét érték el annak, a mit akartak.